

Szekeres Melinda

**Irodalom és politika -
antológiák az ötvenes évekből**

Az ötvenes évekből számos tudományos munka, irodalmi - művészeti alkotás tanulmányozható, melyek közel vihetik a szélesebb közönséget e bonyolult korszak megértéséhez. A szociológus számára azonban az ismert képek, a Sztálin szobrot ledöntő tömeg s a vezetőket éljenző gyűlések ellentmondásos folyamatai válhatnak érdekessé. Az egyes társadalmi csoportok magatartásának alakulásáról számos emlékirat is megjelent, melyek - hitelességét most zárójelbe téve - szintén forrásként szolgálhatnak. Átéltetővé azonban akkor válik a korszak (NB akkor nem kell újra átélnünk), ha konkrét, empirikus adatokkal alátámasztott jelenségek elemzésére is sor kerül.

Az emlékülés Menyhárt Lajos munkássága előtt tiszteleg, ráemlékezve, tanítványi tisztelettel ajánlom ezt az írást az értelmiség egy kiemelt csoportjának tanulmányozásához. Az a kérdéskör foglalkoztatott, hogy az irodalmárok az ötvenes években mit tettek önmaguk és a "tömegek" meggyőzése, lényegében a Rákosi-rendszer érdekében? Hogyan járultak hozzá a gondolkodás szabadságtereinek szűkítéséhez?

Ez a hozzászólás próbálkozás a politika és az irodalom kapcsolódási szisztémái közül egynek a felvázolásához, egy körülhatárolt területen, melyet ugyanakkor modell-értékűnek tekintek.

Azt ma már a nem hivatásos olvasók is tudják, hogy az emlékirat és dokumentumköteteket az ötvenes évekről (is!) kritikával kell olvasni. Az is ismert, hogy az egyes történelmi korszakokban megjelent írások tartalma és műfaja sem véletlen, egy átpolitizált világban az irodalom is a politikai felvilágosító és nevelő szerepébe kényszerül.

Vizsgálódásunk szempontjából az a fő kérdés, hogy a megjelent művek milyen lehetőséget kínálnak az olvasó saját értelmezésére, az autonóm olvasói magatartás

kialakulására? Hogyan készítetik, kényszerítik a szerkesztők/szerzők saját gondolatmenetük követésére olvasóikat?

Az antológia az ókortól kezdődően kedvelt formája az irodalmi alkotások bemutatásának. Sajátos megjelenése a tematikus antológia, mely egy-egy téma köré csoportosítja a kiválasztott műveket, s mely az ötvenes években nagy népszerűségnek örvendett - a kiadók körében.

Ha a korszak természetét átvizsgáljuk, három fő típust különíthetünk el, melyeknek számos variációja is fellelhető!

1. Az antológiát ismert író műveiből szerkesztik, ám valójában politikai segédanyagnak, illusztrációnak szánják. Gorkij: Az ifjúságról (Szikra, 1950.) kiadott kötete ilyen.

2. A kvázi-irodalmi összeállítások, melyekben a propagandacélok szolgálatában keveredik az irodalom és az alkalmi költemény, s ez utóbbiak kétes környezetében az eredetileg értékes művek esztétikai minősége is csökken. Ilyen összeállítás A ma ifjúsága a holnap Magyarországa (Művelt Nép, 1953.) c. kötet.

3. S végül az az antológia, melyet több elismert szerző irodalmi alkotásaiból állítottak össze, speciális szempontok szerint - ez valójában az antológia. A kétségtelen értékes anyagot azonban a korszakellenességnek megfelelően többé-kevésbé önkényesen kezelik, részleteket emelnek ki az eredeti szövegösszefüggésekből, gyakran nagyon esetleges, bár nyíltan vállalt politikai szempontok szerint.

A Kozocsa-féle bibliográfiát fellapozva kiderül, hogy az antológia fénykora 1945-49., ebben a kötetben külön főcímet kap a megjelent 29 mű. A későbbiekben az antológiák száma csökken, szerepüket a politikai szempontokból kevésbé rejtőzködő szöveggyűjtemények veszik át.

Első példánk A polgárok útja (Parnasszus 1948.) c. kiadvány, mely egy hatkötetesre tervezett sorozat nyitódarabja, nem szerepel a Kozocsában, s a további köteteknek sem sikerült nyomára bukkannom. Ennek talán az lehet az oka, hogy a magyar társadalmi osztályokat irodalmi alkotások segítségével bemutató sorozatot Hegedüs Géza vezetésével a József Attila Népi Kollégium munkaközössége jegyzi, s a bibliográfiát 1949-ben adták ki.

A kötet a magyar irodalom polgárképének változásait mutatja be, egy féléves szemináriumi munka eredményeit. Az utószóban Hegedüs Géza így ír a munka remélt eredményéről: „Az olvasóközönség szélesebb rétegeiben tudatosítottunk nem egy olyan szempontot, amelynek mind az irodalmi, mind a történelmi szemlélődésénél hasznát lehet venni.” Bevezetőjében vázolja azt a társadalomkoncepti-

ót, melynek illusztrálása a kiválasztott irodalom. A lenini modernizációelméletről van szó, mely Magyarország polgári fejlődésének megkésettiségen s a kapitalista fejlődés „gyarmati” körülményein alapul. Az elméletet a magyar viszonyokra csak a legszükségesebb területeken adaptálja, bár hozzátehetjük, hogy a következő években a valóságos viszonyok és az elmélet közti távolság fényévekre távolodott. A választott paradigma logikája szerint a tőkefelhalmozás jelképe Zsugori uram antipatikus alakja. A polgárság „haladó” szerepe a reformkorban kezd kibontakozni, s progresszív szerepet játszik a két világháború között a fasizmus elleni küzdelemben. A szerkesztő vulgár-modernista szemléletéből következően a polgárság 1945 utáni szerepét már negatívan ítéli meg, a népi demokráciában pl. Márai is „elvesztette hitelét” az olvasók körében.

A választott részletek kiválóak, s a részben történeti, részben tematikus szerkesztés bár nem teljes művekkel dolgozik, nem is hamisít szándékosan, inkább csak az irodalmon kívüli szempontok alkalmazásával operál. Az értelmezéshez az „irányt” a fejezetek bevezető részében adják meg. A szerzők: Vörösmartytól Keményig, Madáchtól Adyig, Babitsig, de szerepel Szabó Dezső, Márai és Zsolt Béla egy-egy műrészlete. A választott paradigma körében maradvány a magyar irodalom egészéből válogatnak, ebből a szempontból politikai elfogultságok nélkül.

A másik példánk egy három évvel később megjelent, irodalmi kritikákat tartalmazó gyűjtemény, mely lényegében hasonló elgondolások alapján született. Pontosabban itt már kifejtetten jelenik meg az antológiakoncepció. A társadalomkép leegyszerűsödik, egy-két vázlatos szempontra szűkül, s hiányzik a szerzők (és műveik) tisztelete, mely a Hegedűs szerkesztette kötetben minden célzatossága mellett is érzékelhető.

A Haladó kritikánk Bessenyeitől Adyig (Művelt Nép 1952., összeállította és bevezette Lukácsy Sándor) c. kötetéről van szó. A bevezető a cél megfogalmazásában nem kerülgeti mondandóját: „Ennek a könyvnek elsődrendű célja: százötven év gazdag magyar irodalomelméleti és kritikai hagyományanyagából szemelvények formájában hozzáférhetővé tenni azokat a gondolatokat, melyek okulásul, tanulsággul szolgálhatnak szocialista kultúrát építő mai harcainkban, segítséget nyújthatnak a szocialista realizmus felé haladó mai irodalmunk elméletének és gyakorlatának kialakításában.” A vállalt feladat politikai-gyakorlati. A „jelen társadalmi harcának támogatására” kiválasztott művek jeles szerzők írásai. A prózai szemelvények vegyes műfajúak, legtöbbjük a reformkor idején és az 1848/49-es években született.

A szerzők köre már az előzőhöz képest jóval szűkebb, szerepel Kármán, Petőfi és Vajda, Arany és Reviczky, Tolnai és Mikszáth. Adytól természetesen a *Petőfi nem alkuszik*. Jegyzetanyaga, forrás- és szakirodalom-jegyzéke alapos, szakszerű. Nyíltan vállalja, hogy mindezzel azt kívánta bizonyítani: „A marxista irodalom-

szemlélet nem a levegőből pottyant irodalmunkba, hanem a mi nemzeti kultúránkban is évszázadok szívós kereső munkája előzte meg jelentkezéseit, s éppen az irodalom legjobbjai azok, akik egyik vagy másik ponton leginkább meg tudták közelíteni az igazságot.”

Az se meglepő, hogy a Nyugat írói (Ady kivételével) kimaradnak; a szerkesztő sommás megállapítása szerint „formalista” voltuk miatt nem lehetnek építőkövei a szocialista magyar irodalomtudománynak.

Két könyv vázlatos ismertetésével csak a jelenség fő vonalait tudtuk bemutatni. Mégis érdemes talán összefoglalni azokat az indítékokat melyek a szerkesztői deklarációk mellett szóba jöhetnek.

Az első, mely a Hegedűs szerkesztette könyvben erősebb, az a szándék, hogy elismert, magas színvonalú művekkel segítsék a „felvilágosodást”, úgy tehát, hogy a szövegekkel (és töredékeikkel) mintegy térképet adnak az eligazodáshoz. Eközben persze szűkülnek a gondolkodás terei, a művek esztétikai értékei mindenképpen zárójelbe kerülnek.

Másfelől az is kétségtelen, hogy a baloldali gondolkodás (most nem érdemes ennek ellentmondásairól részletesebben szólni!), a hátrányos társadalmi helyzetű rétegek problémáinak vállalása és megjelenítése a magyar irodalom minőségi részét képezte és képi. Ilyen módon való bemutatása azonban a múltban is legitimálja a napi (ötvenes évekbeli) politikai jelszavakat, így magát a kurzust. Mint láttuk, a kritikai kötet az abszurdig fokozza azt a szemléletet, mely azonban az első könyvben is megjelent. Míg *A polgárok útja* didaktikusan ugyan, inkább csak ösztönöz, a *Haladó kritikánk* már csak idézetgyűjtemény, vezérfonal a teljes művekhez hozzá nem jutó vagy azokat elolvasni rest olvasó (szónok) számára. A „haladó gondolkodás” elsajátítása nem a személyiség kiteljesítése, hanem egyre inkább direkt befolyásolása, mondjuk ki: a gondolkodás manipulálása.

A bevezetőben föltett kérdésre azt válaszolhatjuk, hogy a legjobb szándékú és irodalmi tájékozottságú szerkesztők is a legjobb „anyaggal” dolgozva a diktatúra „finomszerkezetét” formálták, vállalva és megvalósítva ezzel a nagyon is irodalom kívüli politikai célok szolgálatát.

Távol álljon tőlem, hogy történetietlen módon s a mai viszonyok ismeretében elítéljem a szerkesztőket. Nem is az egyes könyvek a lényegesek, hiszen lehet, hogy jobb példák is találhatók a vizsgált jelenségre. Itt pusztán a technikára figyeljünk, de arra nagyon! Az olvasók szabad értelmezése és tájékozódása az irodalommal foglalkozók sajtó szabadságának is föltétele.

Melinda Szekeres

Literature and politics – antologies from the 1950s

Paying my respects to the work of Lajos Menyhárt, the paper deals with two of the 29 antologies published after 1945, both of the character and significance of shaping public consciousness, namely the *The way of the civilians* (Parnasszus Publ. House, 1948) and the *Our progressive criticism from Bessenyei to Ady* (Művelt Nép, 1952) exemplify very well how the state power strove to narrow the limits of freedom. There is a consciously created ideological gap between the two antologies, edited and hall-marked by the names of Géza Hegedűs and Sándor Lukácsy. While *The way of the civilians* endeavoured to comprise the Hungarian past and give a possible complete overview of it, the volume *Our progressive criticism from Bessenyei to Ady* is a tendentious selection in the service of the cultural policy of Zhdanov.

